

OSMANLI SARAY ECZANESİNİN TEŞKİLÂT VE İDARESİ (XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA)

Arzu Terzi*

Hekimbaşı, Osmanlı Devleti'nde ondokuzuncu yüzyıla kadar, saraydaki doktor ve eczacıların amiri olduğu gibi, Osmanlı memleketi dâhilindeki tabip, cerrah ve kehhâllerin (göz doktoru) nezareti görevini yürütürdü. Buna göre, ülkedeki bütün hastanelerin tabip ve cerrahlarının tayin ve azilleri, hekimbaşının işareti ve taktıriri üzerine yapılırdı. Zaman zaman İstanbul'daki müslim ve gayr-ı müslim tabip ve cerrahları teftiş ve imtihan eden hekimbaşılar, ehliyetsiz olanların dükkânlarını kapattırırdı.¹ Hekimbaşıların Topkapı Sarayı'nda Baş Lala Kulesi denilen mahalde daireleri ve ilâçların yapıldığı eczaneleri vardı. Padişaha ve hanedan mensuplarına mahsus ilâçlar burada baş lalanın huzurunda hekimbaşının tarifi üzerine eczacı tarafından tertip edilirdi. İlaçlar süslü kavanozlara, şişelere, kâselere, hokkalara konur, üzerleri kumaşla sarıldıktan sonra hekimbaşı ve baş lalanın mühürleriyle mühürlenerek takdim olunurdu.² Saray mensuplarına ait ilâçlar ise Enderun Eczanesi'nde yapılırdı.³

Ondokuzuncu yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin pek çok alanında olduğu gibi, tıp sahasında da batı tarzı modern kurumları oluşturduğu bir dönemdir. Nitekim 1805'de Tersane'deki yenileşmeye paralel olarak Tersane Tıp Mektebi'nin açılması, bu alandaki ilk uygulamadır.⁴ Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra ordunun hekim ve cerrah ihtiyacını karşılamak üzere 1827'de Tıphane-i Amire'nin ve Cerrahane'nin kurulması,⁵ aynı kurumun Batı örneğinde ıslahıyla 1839'da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin oluşumu,⁶ bu modern sürecin paralelinde olan gelişmelerdir. Bu süreçte halk sağlığına hizmet veren

bir takım meclisler de kurulmuştur. 1838'de tesis edilen Karantina Meclisi, salgın hastalıkları önlemede olağanüstü yetkilerle donatılmıştır.⁷ Mekteb-i Tıbbiye'de ise ülkedeki hekimlerin imtihanını, ilâç imâlâthânelerinin kontrolünü ve tıbbî problemlerin çözümünü üslenen Meclis-i Umur-ı Tıbbiye (1840) açılmıştır.⁸

Yeni kurulan bu okul ve meclislerin, hekimbaşılığın çok kapsamlı görevlerinin büyük bir kısmını devralması artık kaçınılmazdır. Bununla beraber hekimbaşı bir süre, adı geçen yeni sağlık kurumlarında hizmet verir. Nitekim, ilâve memuriyetle Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin nazırlığını üstlendiği gibi,⁹ bu nazırlığı dolayısıyla mektep bünyesinde kurulmuş olan Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye'ye başkanlık yapar.¹⁰ Bütün bu kurumsallaşmaların doğal neticesinde, 17 Nisan 1850'de çıkarılan bir emirle, *riyâset-i etibbâ* unvanına artık ihtiyaç kalmadığı açıkça belirtilir ve makam unvanı Mekteb-i Tıbbiye Nezareti'ne çevrilerek hekimbaşılığın lağv edildiği bildirilir.¹¹ Ancak bu uygulamayla hekimbaşılığın, aşağıda ayrıntıları açıklanacağı üzere, tamamen ortadan kaldırıldığı düşünülmemelidir. Hekimbaşının yetkileri sarayla sınırlandırılır ve *Ser-tabib-i Hazret-i Şehriyârî* sıfatıyla hem padişah doktorluğunu, hem de saray eczanesinin idaresini üstlenen saray başhekimisi olarak, varlığını Cumhuriyet'e kadar devam ettirir. Nitekim bu çalışmanın amacı, sarayda oluşturulan bu yeni düzenlemedeki geçiş süreci ve saray eczanesinin ondokuzuncu asrın ikinci

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, terzi@istanbul.edu.tr

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK yay., Ankara 1984, s. 364. Hekimbaşılardan görev ve yetkilerininin maddeler halinde anlatımı için ayrıca bkz. Ali Haydar Bayat, *Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay. Ankara 1999, s. 7 -8.

² Naşid Baylav, *Eczacılık Tarihi*, İstanbul 1968, s. 169.

³ Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul 2001, s. 162.

⁴ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, İzmir 2003, s. 274. Tersane Tıp Mektebi hakkında tafsilatlı bilgi için ayrıca bkz. Ali İhsan Gencer, "İstanbul Tersanesi'nde Açılan İlk Tıp Mektebi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 31 (1978), s. 301-316.

⁵ Süheyl Ünver, *Tıp Tarihi, I. ve II. Kısımlar*, İstanbul 1943, s. 176-177.

⁶ Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne'nin açılışı, ders veren hocaları ve eğitim tarzı için bkz. Turhan Baytop, *a.g.e.*, s. 170-184; Naşid Baylav, *a.g.e.*, s. 206-215.

⁷ Karantina Meclisi hakkında bkz. Gülden Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, LVIII, 222 (Ağustos 1994), s. 329 -376.

⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade-Hariciye, nr. 5/206; Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'aniyis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, c. 6-7-8, Yeni yazıya aktaran: Yücel Demirel, Tarih Vakfı-Yapı Kredi yay., İstanbul 1999, s. 1057.

⁹ Hekimbaşına Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye Nezareti ek bir görev olarak tevcih edilince, 12 Şaban 1256 (9 Ekim 1840) tarihli fermanla kendisine feriklik tayinatı tahsis olunmuştur (BOA, İrade-Dahiliye, nr. 113/5729, leff 2). Dolayısıyla hekimbaşı bir yandan bu görevinden dolayı Darphane-i Amire'den tayinat alırken diğer yandan ek memuriyeti için Maliye Hazinesi'nden feriklik tayinatı da almaya devam etmiştir. Daha sonra Hekimbaşılık görevine getirilen İsmail Efendi'nin adı geçen tayinatın kendisine de tahsis edilmesi hususunda bir talebiyle karşılaşıyoruz. Nitekim aynı tayinat yeni hekimbaşına da ödenmiştir: Bkz. Zilhicce 1261 (Kasım 1845) tarihli irade: İrade-Dahiliye, nr. 113/5729, leff 3.

¹⁰ Bu meclis daha sonraları Meclis-i Tıbbiye veya Tıbbiye Meclisi olarak anılan meclistir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne nazırı başkanlığında, mektebin nazır muavin, tıp dersleri veren hocaları, Hassa ve Dersaadet ordu-yı hümayûnlarının tabib-i evveleri; Tersane ve Tophane'nin tabib-i evveleri; Dersaadet ordu-yı hümayûnu mensuplarından Bâb-ı Vâlâ-yı Hazret-i Serakerî Hastahanesi ve Maltepe Askerî Hastahanesi'nin tabib-i evveleri; hastaneler müfettişi; eczanelerin teftişçisi görevli kişiler; Eczacıbaşı; Mekteb-i Tıbbiye İdadisi'nden iki hoca ve mektepte hizmet veren iki muavin beyden oluşan Meclis-i Tıbbiye'nin oluşturulması ve görevleri için bkz. F. Günergun - N. Yıldırım, "Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye Getirdiği Eleştiriler (1857-1867)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, III, 1 (2001), s. 19-63 içinde s. 54-56.

¹¹ İrade-Dahiliye, nr. 212/12377; BOA, A.AMD., nr. 22/66. Vekayinüvis Lütfi Efendi bu uygulamayı eserinde "Hekimbaşılık unvanı Mekteb-i Tıbbiye Nezareti'ne tahvil edilmiştir" şeklinde belirtmektedir. *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, c.IX, Yay. M. Münir Aktepe, İstanbul 1984, s. 26.

yarısından sonraki teşkilat ve idaresi hakkında arşiv belgelerinden edinilen yeni tespitlerin paylaşımdır.¹²

Hekimbaşılığın yukarıda zikri geçen 1850 tarihli emirle tamamen ortadan kaldırıldığı gibi bir hükmün çıkartılması mümkünse de, bunun sadece bir geçiş süreci olduğu, kuruma dair aynı dönemde yapılan uygulamalardan anlaşılmaktadır. Nitekim bu hususta çıkarılan kararda, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane içindeki Meclis-i Tıbbiye'nin vazifelerinin bu görevi de kapsamından dolayı riyaset-i etibbâlîğe ihtiyaç kalmadığı gerekçe gösterilerek Hekimbaşı Salih Efendi görevinden alınmıştır. Hekimbaşılık hizmetinin lağvıyla birlikte Mekteb-i Tıbbiye Nezareti, Ziver Efendi'ye tevcih edilmiştir. Bu işlem yapılırken de, nezaretin idaresinin teknik bir iş olması sebebiyle idarecilik yapacak kişide hekimlik eğitimi alma şartının gerekmediği vurgulanmıştır.¹³

Aynı tarihte çıkan bir başka kararda ise, sarayın sağlık işlerinin kontrolü de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Nezareti'ne havale edilir: Bu uygulamayla Mabeyn eczanesi ile Topkapı Sarayı'ndaki hastanenin temizliği, satın alınacak eczaların denetimi ve nöbetçi tabiplerin kontrolü, mektep nazırı Ziver Efendi'ye verilen yükümlülükler arasındadır.¹⁴

Osmanlı arşiv belgeleri içinde Tıbbiye Nezareti ile Ser-tabibi-şehriyâriğin ayrı ayrı birimler haline gelişi hususunda ulaşılabilen ilk belge, 24 Ağustos 1853 tarihli. Nitekim bu tarihte çıkan iradede, Mehmet Efendi'nin hekimbaşı tayin edildiği bildirilmektedir.¹⁵ Aynı tarihlerde Tıbbiye Nezareti'nin yöneticisi İmam-zâde Cemaleddin Efendi'dir.¹⁶ Bir süre sonra saray başhekimliğine, hekimbaşılık kurumunun ilga edildiği sırada hekimbaşı olan Salih Efendi getirilir.¹⁷ Bu iki ayrımın kesinleştiğinin bir diğer göstergesiye,

¹² Bu çalışmadaki desteği ve değerli katkıları için, Prof. Dr. Feza Günergun'a teşekkür ederim.

¹³ İrade-Dahiliye, nr. 212/12377, ayrıca 22 Cemaziyelahir 1266 (5 Mayıs 1850) tarihli ilmuhaber: BOA, MB, nr. 11/10. Prof.Dr. Ayten Altıntaş bu düşünce tarzının o sıralarda Tersane Nazırı olan Ziver Bey'e paye ve gelir sağlamaktan kaynaklandığını yazmaktadır. Bu görüş tartışmaya açıktır (Bkz. Ayten Altıntaş, "Osmanlı İmparatorluğunda Hekimbaşılığın Lağvı Meselesi", *Tip Tarihi Araştırmaları*, Sayı 5, İstanbul 1993, s. 56). Nitekim idareciliğin hekim eğitimi almamış kişilerce yapılabilmesi düşüncesi uzun süreli değildir. Bir yıl sonra Ziver Efendi Meclis-i Vâlâ'ya atanırken, tıp eğitilmiş İsmail Paşa Mekteb-i Tıbbiye Nezareti'ne getirilir (İrade-Dahiliye, nr. 242/14683. *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, c. IX, s. 60-61). Tıbbiye Mektebi mezunu İsmail Paşa, Sultan II. Mahmud'un çocukları Abdülmecid ve Abdülaziz'i sünnet edince padişah tarafından takdir edilmiş ve tıp tahsilini devam için Paris'e gönderilir. 1845'de Hekimbaşılığa atanan İsmail Paşa, Sultan Abdülmecid ve hanedana yakın bir isimdir (Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, c. I, İstanbul 1308, s. 386; Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.III, İstanbul 1342, s. 205-206).

¹⁴ Aynı kararda harem için satın alınan ve eski hekimbaşı Salih Efendi'nin hanesinde bulunan sütinelerin Ziver Bey'in sahilhânesine nakil edilerek orada ikamet etmeleri belirtilmektedir. BOA, MB., nr. 10/46.

¹⁵ Mehmed Efendi'ye hekimbaşılıkla beraber, rutbe-i üla sınıf-ı sânisî tevcih olunmuştur: BOA, İrade-Dahiliye, nr. 278/17445; İrade-Dahiliye, nr. 277/17408.

¹⁶ *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, c.IX, s. 83.

¹⁷ 9 Safer 1272 (21 Ekim 1855): BOA, A.DVN, 108/86.

Tıbbiye Nazırı Cemaleddin Efendi'nin ser-tabib-i şehriyâri-i hassa olarak saray baştabipliğine atanmasıyla, görev yaptığı Tıbbiye Nazırlığı vazifesine Hayrullah Efendi'nin tayin edilmesidir.¹⁸ İki kurumun işlev olarak ayrıldığını artık açık bir şekilde kanıtlayan bu uygulamayı, vekayinüvis Lütfi Efendi eserinde şu eleştiriyle kaleme alır: "*Tıbbiye Nezâreti'nin hekimbaşılıkla münâsebeti meydanda iken bu tevcîhin medârı olmak üzere dermiyân olunan adem-i tenâsüb bâ'is-i ta'accübdür.*"¹⁹

Bununla beraber hekimbaşı ve ser-tabib-i şehriyârî terimlerinin Tanzimat'tan sonra uzunca bir süre birbiri yerine kullanıldığı yine Osmanlı belgelerine yansıyan önemli hususlardan biridir. Meselâ Tanzimat'tan sonrası döneme ait yaptığımız incelemelerde, hekimbaşılığın 1850'de kaldırılışına kadar, hekimbaşı için ser-etibba-ı hazret-i şehriyârî²⁰ veya cenâb-ı cihân-bânî²¹ ifadeleri kullanılmaktadır. Hatta Mekteb-i Tıbbiye Nazırı olarak atanan Ziver Efendi'ye, saray eczane ve hastanesini yönettiği o bir yıllık geçiş süresinde bile, kimi zaman hekimbaşı ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Artık hekimbaşılığın sadece saraydan sorumlu saray başhekimliği haline gelmesinden sonra da, bazen hekimbaşılık unvanının ser-tabib-i hazret-i şehriyârî yerine kullanıldığı tespit edilmektedir. Mesela yukarıda da zikri geçen 24 Ağustos 1853 tarihli iradede Mehmed Efendi'nin *hekimbaşı* tayin edildiği bildirilmektedir²². Bununla birlikte 11 Eylül 1858 tarihli rütbe tevcihini ihtiva eden bir iradede, Salih Efendi için *ser etibba-i hazret-i şehriyârî* ifadesi kullanılır.²³ Diğer taraftan 10 Temmuz 1878 tarihinde ser-tabib-i şehriyârîye gönderilen bir emirde ise, *Hekimbaşı Efendi*'ye şeklinde bir hitap yer alır.²⁴

Buraya kadar izah edilmeye çalışılan değişme ve gelişmeler neticesinde, ser-tabib-i hazret-i şehriyârî, ondokuzuncu asrın ikinci yarısından sonra artık, padişahın özel hekimi sıfatıyla Osmanlı saray eczanesinin idaresinden sorumlu bir görevli haline gelir. Burada saray eczaneleri tabirinin kapsamının da belirtilmesinde yarar vardır. Bilindiği üzere Osmanlı Devletinde eczaneler aynı zamanda hastanın kabul ve tedavi edildiği yerdir.²⁵ Kuşkusuz bu anlayış Osmanlı sarayında da sürmüş olmalıdır ki, ondokuzuncu asrın ikinci yarısından itibaren yeniden teşkilatlanan saray eczanesi, hem hastaların tedavi edildiği hem de gereken ilâçların imal veya temin edildiği bir birimdir. Dolayısıyla görevli

¹⁸ 20 Şevval 1275 (23 Mayıs 1859): BOA, A.DVN, nr. 141/17.

¹⁹ *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, c.IX, s. 150.

²⁰ BOA, İrade-Dahiliye, nr. 181/9892

²¹ BOA, İrade-Dahiliye, nr. 113/5729. 1261 H.

²² 19 Zilkade 1269 tarihli irade: BOA, İrade-Dahiliye, nr. 278/17445.

²³ BOA, İrade-Dahiliye, nr. 411/27230.

²⁴ BOA, Y.PRK.SH., nr. 1/5

²⁵ Turhan Baytop, *a.g.e.*, s. 148.

personeli arasında eczacılar, tabipler ve cerrahların bulunduğu saray eczanesinde, hastane ve eczane fonksiyonu bir arada yürütülmüştür.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde konuyla ilgili ulaşılan arşiv belgelerinin yardımıyla, Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid döneminde saray eczanesinde çalışan personel ve maaşları hakkında bilgi verilecektir.²⁶ Her üç padişahın da kendilerine yakın ve güvenilir buldukları hekimler arasından saray baştabipliğine atama yaptıkları görülür. Sultan Abdülaziz'in en meşhur saray başhekimi, Marko Paşa'dır. Saray başhekimliği görevine atanmasından kısa bir süre sonra tabip Marko Bey'e Sultan Abdülaziz paşalık unvanı verir.²⁷ Marko Paşa'nın görevde bulunduğu döneme ait bir belgeden Abdülaziz dönemi saray eczanesinin personeli ve maaşları hakkında bilgi sahibi olmaktadır.²⁸ 11 Eylül 1875 tarihli bu belgeye göre saray eczanesi Mabeyn ve Topkapı Sarayı olmak üzere iki kısma ayrılır. Buna göre Mabeyn-i hümayûn ve Saray-ı cedid (Topkapı Sarayı) eczanelerinin toplam personeli elli beş kişidir. Bunların görev dağılımı şu şekildedir.

Tabip	22
Eczacı	9
Cerrah	12
Tatlıcı	3
Me'mûrin-i sâire	6
Hademe	3
<i>Toplam</i>	55

Yukarıda zikri geçen eczane görevlileri arasında yer alan tabipler mirliya, miralay, kaymakam ve binbaşı gibi rütbelere sahiptir ve saray dışında bir kısmı tıp mektepleri veya meclislerde, bir kısmıysa çeşitli hastanelerde görevlidir. Dokuz adet eczacıdan biri ser-eczacı sıfatıyla sarayın baş eczacılığı görevini yürütmektedir. Me'mûrin-i sâire olarak sınıflandırılan grup içinde ise bir çıkıkçı, bir kasıkçı, iki dişçi, bir kâtipler bir kapu çukadarı yer almaktadır. Tanzimat sonrası alınan karar gereği saray eczanesinin masrafları ve çalışanlarının maaşları Hazine-i Hassa'dan ödenmiştir.²⁹ Nitekim Eylül 1875'te saray eczanesi personeline Hazine-i Hassa'dan verilen maaş miktarı 28.016 kuruştur. Bu miktara baştabip Marko Paşa'nın maaşı dâhil değildir. Belirtilen miktarın içinde, 'etibba familyası' adı altında sekiz aileye ödenen maaşlar da bulunmaktadır. Bunlar saray eczanesinde görev yapmış tabip, cerrah, eczacı

²⁶ Saray eczanesinin Sultan Abdülmecid dönemi personeli hakkında maalesef şu an için elimizde belge mevcut değildir. Dolayısıyla bu kısımda personel hakkında bilgi verilirken, bulabildiğimiz en erken tarihli vesikalar kullanılmıştır.

²⁷ 2 Muharrem 1278 (10 Temmuz 1861) tarihli irade: BOA, İrade- Dahiliye, nr. 474/31806.

²⁸ BOA, MB, nr. 170/122.

²⁹ Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 2000, s. 123-124.

veya dişçilerin tekaüdlükleri veya ölümleri sebebiyle kendilerine ve ailelerine ödenen aylıklardır.³⁰ Dolayısıyla bu uygulamadan saray eczanesinde görev yapmış tabip, cerrah, eczacı vs. gibi personele ölüm veya tekaüdlük hallerinde maaş ödemesi yapılması suretiyle, sosyal güvenlik haklarının korunduğu neticesini çıkarmak mümkündür.

Sultan V. Murad'ın çok kısa süren saltanatının saray başhekimi Kapolyon Efendi'dir. Kapolyon hem Sultan V. Murad'ın veliahdlik dönemi doktorudur, hem de padişahlığını destekleyen Yeni Osmanlılar arasındadır.³¹ 4 Ağustos 1876 tarihli bir belgeye göre, bu dönemde çalıştırdığı personeliyle Mabeyn-i hümayûn ve Topkapı Sarayı'na hizmet veren saray eczanesinde toplam elli dört kişi görev yapmaktadır.³² Bunların dağılımı şu şekildedir:

Tabip	19
Eczacı	9
Cerrah	10
Tatlıcı	3
Me'mûrin-i sâire	10
Hademe	3
<i>Toplam</i>	54

Sultan Abdülaziz dönemiyle kıyaslandığında, V. Murad zamanında saray eczanesinde çalışan tabip ve cerrahların sayısında azalma görülür. Zira tabiplerin sayısı yirmi ikiden on dokuza, cerrahların sayısı da on ikiden ona inmiştir. Şüphesiz bunda Kapolyon'un göreve atanmasından sonra saray eczanesinde çalışan bazı doktorları ihraç, bazılarını orduda görevlendirerek personeli tasfiye etmesinin etkisi vardır.³³ Buna karşılık aynı dönemde me'mûrin-i sâire başlığı altında görev yapan personelde artış söz konusudur. On kişilik bu grubun içinde bir çıkıkçı, iki kasıkçı, dört dişçi, bir kehhâl (göz doktoru), bir kâtip ve bir de kapı çukadarı yer almaktadır. Bu dönemde eczane personeline Hazine-i Hassa'dan ödenen toplam maaş tutarı 28.708 kuruştur.³⁴ Belirtilen tutar Sultan Abdülaziz dönemine ait tespit edilen maaş toplamına yakındır. Tabii ki bu miktara etibba familyası başlığı altında dokuz aileye ödenen maaş dâhildir.

Sultan Abdülhamid'in saltanatının yarısından fazlasının saray baştabibi meşhur doktor Mavroyani'dir. Sultan Abdülhamid'in tahta cülusuyla birlikte doktor Kapolyon'un yerine padişahın güvenine mazhar olan ve Ağustos

³⁰ BOA, MB, nr. 170/122.

³¹ Arzu Terzi, *Saray Mücevher İktidar*, Timaş yay., İstanbul 2009, s. 66-67.

³² BOA, MB, nr. 175/52.

³³ BOA, HH.MH, nr. 1072/30; BOA, Y.PRK.HH., nr. 1/11.

³⁴ BOA, MB., nr. 175/52.

1856'dan beri saray eczanesi kadrosunda görev yapan³⁵ Mavroyani Efendi bu vazifeye tayin edilir.³⁶ Mavroyani Efendi, göreve başlamasından kısa bir süre sonra saray eczanesinin kadrosunu padişahın onayıyla yeniden teşkilatlandırır. Bu uygulama sırasında Sultan V. Murad zamanında saraya alınan bir kısım doktor ve cerrahların görevine son verilirken, yeni atamalar da yapılır ve çalışanların sayılarında tasarrufa gidilir.³⁷ Nitekim Sultan Abdülhamid'in cülusunun ilk yıllarına ait bir belgeye göre, eczane personelinin sayısı 42'ye inmiştir.³⁸ Bunlar içinde Mabeyn-i hümayûn eczanesinde çalışan tabip, cerrah ve eczacılar toplam 32 kişi olup, dağılımları aşağıda yer almaktadır:

Tabip	18
Eczacı	5
Cerrah	9
Toplam	32

Topkapı Sarayı'nda ise 10 görevli hizmet vermekte olup görev dağılımı şu şekildedir:³⁹

Tabip	4
Eczacı	2
Cerrah	4
Toplam	10

Saray başhekimisi Mavroyani Efendi, aynı düzenleme sırasında bir de talimatname hazırlamıştır. 31 Ekim 1876 tarihli talimatname saray eczanesinde çalışan tabip ve cerrahların atanma şekline, yetki ve sorumluluklarına kadar önemli bilgileri ihtiva eder.⁴⁰ On maddeden oluşan talimatnamede sarayda görev yapan doktorlar kendi aralarında iki kısma ayrılır. Birinci kısımdakiler olağanüstü durumlarda konsültasyon yapmak üzere toplanacak olan tabiplerdir. Sarayda bu özel görevi sürdüreceği olan doktorların eğitim düzeyleri ve meslekî tecrübeleri de bu talimatnameyle tespit edilmiştir. Buna göre konsültasyon için görevlendirilecek doktorlar, Avrupa Akademi ve Darülfünun'larında muallimlik

³⁵ BOA, *HH.d.*, nr. 17044. Daha sonraları Mavroyani Efendi'ye Sultan Abdülhamid tarafından Paşalık unvanı verilecektir.

³⁶ Önce saray doktorluğu ve daha sonra saray başhekimliği görevlerinin yanı sıra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane hocalığı ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane başkanlığı vazifelerinde de bulunmuş olan Mavroyani Paşa'nın Osmanlı Devletinde tıp alanında yaptığı çalışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Feza Günergun, "Spiridon Mavroyeni Pacha (1817-1902) et sa Contribution a la Diffusion des Sciences Medicales dans l'Empire Ottoman", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VI/1, İstanbul 2004, s. 37-63.

³⁷ BOA, Y.PRK. SGE, nr. 1/4.

³⁸ Bu belgede tarih bulunmamakla beraber, Arşiv Heyeti'nce H. 1294 (1877) olarak tarihlendirilmiştir.

³⁹ BOA, Y.PRK. SGE, nr. 1/16.

⁴⁰ BOA, Y.PRK. SGE, nr. 1/4. Çalışmanın sonundaki Ek kısmında, bu talimatnamenin Latin alfabesine çevrilmiş basit transkripsiyonlu tam metni yer almaktadır.

yapan doktorların meşhurları arasından seçilecektir. Bununla beraber Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den mezun olanlar da bu görevde bulunabileceklerdir. Bu grupta yer alacak doktorların saray memuriyetine atanmalarının mutlaka padişahın iradesiyle gerçekleşeceği de belirtilen hususlar arasındadır. Dolayısıyla Sultan II. Abdülhamid'in iradesi olmaksızın tabiplerden herhangi birinin bu konsültasyon hekimleri grubuna dâhil olması mümkün değildir.

İkinci grubu ise nöbetçi doktorlar oluşturur. Nöbetçi doktorlardan her gün iki tanesi sarayda nöbete kalacaktır. Aslında nöbet usulünün sarayda yüzyıllardır devam ettiği, tabip ve cerrahların iki tanesinin her gün münavebe ile Dârüssaâde Ağası'nın odasının yanındaki odada nöbet tuttıkları ve bir görev çıkarsa yaptıkları bilinmektedir.⁴¹ Dolayısıyla zaten uygulanan nöbet usulünün bu talimatnameyle daha düzenli ve sıkı bir hale getirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim talimatnameye göre iki hekim gündüz saat dokuzdan ertesi gün sabah dokuza kadar toplam yirmi dört saat saray eczanesinde nöbet tutmakla görevliydi. Nöbet sürelerinin bitiminde ise, diğer iki nöbetçi doktor gelmeden saraydan ayrılmamaları gerekiyordu. Nöbetçi doktorlardan görevinde otuz seneyi dolduran ve bu süre içinde görevini kötüye kullanmadan en iyi şekilde hizmet edenler, yukarıda birinci kısım diye adlandırılan konsültasyon grubuna katılabilme hakkına sahip olacaktı.

Nöbetçi doktorların hizmet alanları da talimatla belirlenmişti. Buna göre nöbetçi doktorlar padişahın dairesi, harem-i hümayûn, mabeyn ve bendegâna hizmet etmekle yükümlüydü. Nöbetçi hekim önce hastanın muayenesini yapıp hastalığı teşhis edecek ve daha sonra tedavisine geçecekti. Bu arada günümüzdeki hasta muayenelerinde tatbik edilen bir usulün Osmanlı Sarayı'nda da uygulandığı görülmektedir. Talimatnameye göre muayeneyi gerçekleştiren doktor, *Protokol* adı verilen deftere, muayene ettiği her hastanın hastalığının türü ve derecesini kayıt edecekti. Eğer saray içindeki hastalardan hastalığı ağır seyredenler olursa muayenesini gerçekleştiren nöbetçi doktor hastalığı adı geçen deftere kaydettikten sonra, müşahade ettiği hususları saray başhekimine bildirecekti.

Saray dışında ikamet eden hastalar, tedavi süreçleri boyunca nöbetçi doktorun ulaşım aracını karşılamakla yükümlüydü. Dolayısıyla doktoru viziteye davet eden hasta, saraya bargir, araba veya kayık tedarik edip gönderecekti.⁴²

Saray eczanesinde görevli bazı uzman doktorların da çalışma saatleri nizam altına alınmıştır. Bu dönemde doktor ve cerrahların çoğunluğunun hem

⁴¹ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 364, 366.

⁴² A.g. talimatname: BOA, Y.PRK. SGE, nr. 1/4

sarayda hem de dışarıda vazife yaptıkları bilinmektedir.⁴³ Nitekim adı geçen talimatnamede kasıkçı, kehhâl, ortopedist ve dişçilerin haftada üç gün sarayda bulunmaları gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu doktorlar belirlenen bu üç günde, öğle vakti saray eczanesine gelecekler ve iki saat sarayda kalacaklardır. Bunun dışında gece veya gündüz, her ne zaman çağrılırlarsa saraya gelmekle yükümlüdürler.

Bu talimatnamenin çıktığı tarihten sonra sarayın eczanesine tayin edilecek gerek nöbetçi doktorlar grubunun, gerekse eczacıların Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne diplomasına sahip olmaları şartı da talimatta yer alan bir başka önemli husustur. Ayrıca saray eczanesinde boş kadro açılmadıkça veya ihtiyaç doğmadıkça kayırma ile yeni atama yapılmaması da özellikle talimat şartları arasındadır.

Saray eczanesinin bütün çalışanları bu talimatnamede yer alan hususlara uymadıkları takdirde, saray başhekimi gereken cezaî uygulamayı yapmaya yetkili kılınmıştır.⁴⁴

Görüldüğü üzere, Sultan Abdülhamid’in cülusundan sonra saray başhekimliğine atanan Mavroyani Efendi, eczanede görevli personel arasında bir ayıklamaya giderek sayılarını azaltmış ve hazırladığı nizamname ile burada görev yapan tabip ve cerrahların vazife ve sorumluluklarını yeniden bir düzenlemeye tabi tutmuştu. Bununla beraber, birkaç yıl sonra yine Mavroyani Efendi’nin yönetimindeki saray eczanesi kadrosunda artış olduğu, kırk iki olan sayının elli dörde ulaştığı görülmektedir. 1880’li yıllara ait ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer alan “*Saray-ı hümayûn eczanesinde bulunan bi’lcümlü tabib ve eczacı vesâ’irenin esâmisiyle muhassesât ve mu’ayyenâtını mübeyyin defterdir*” başlıklı bir defter, bize bu konuda tafsilatlı bilgiler vermektedir.⁴⁵ Nitekim defter, saray eczanesinde görevli tabip, cerrah, eczacı, hademe vs. bütün görevlilerin isimleri, sarayda göreve başlama tarihleri, aldıkları tayinât ve maaşları hakkında çok önemli bilgiler sunmaktadır. Bu sayede asrın son çeyreğinde saray eczanesinde kimlerin çalıştığı ve hangi görevlerde buldukları artık tam olarak tespit edilmektedir. Buna göre saray eczanesi çalışanları, Mabeyn’de ve Topkapı Sarayı’nda çalışanlar olarak yine iki kısma ayrılmaktadır. Aşağıda saray eczanesinin Mabeyn kısmında görevli tabip ve cerrahların tam listesine yer verilmiştir.

⁴³ Bunlar arasında Mekteb-i Tıbbiye veya Sıhhiye’de çalışanlar olduğu gibi, Haydarpaşa, Gümüşsuyu, Tersane vs. hastanelerde vazife yapanlar da bulunmaktaydı. BOA, Y.PRK. SGE, nr. 1/4; MB, 209/107.

⁴⁴ A.g. talimatname: BOA, Y.PRK. SGE, nr. 1/4

⁴⁵ HH.d. nr. 17044. Bu defter aslen tarihsizdir. Bununla beraber son olarak saraya atanan görevliye dair kayıt tarihinin 27 Eylül 1879 olması, defterin 1880’li yıllarda düzenlenebileceğini düşündürmektedir.

Tablo I: Saray Eczanesinin Tabip ve Cerrahları

	İsmi	Saraya giriş tarihi	Hizmet cinsi	Tayinat bedeli (kuruş)	Maaşı (kuruş)
1	Mavroyani Efendi	Ağustos 1272	Ser-etibba	1.328	15.000
2	Molik Efendi	Eylül 1292	Tabib		10.000
3	Kastro Efendi	Eylül 1292	Tabib		2.000
4	Abdülkerim Efendi	Eylül 1292	Tabib		5.500
5	Rıfat Bey	Kanun-ı evvel 1292	Nöbetçi Tabib		500
6	Hüsni Bey	1279	Nöbetçi Tabib		500
7	Hristaki Bey	1286	Nöbetçi Tabib		500
8	Naum Efendi	1283	Nöbetçi Tabib		500
9	Duşivoz? ⁴⁶ Efendi	Teşrin-i sâni 1293	Nöbetçi Tabib		700
10	Gariva Efendi	Teşrin-i sâni 1293	Nöbetçi Tabib		700
11	Macuki Efendi	Kanun-ı evvel 1292	Nöbetçi Tabib		500
12	Halil Bey	1283	Ser-cerrah		300
13	Ramık ? Efendi	1285	Cerrah		250
14	Osman Efendi	1271	Cerrah		250
15	Hristaki Efendi	1286	Cerrah		250
16	Süleyman Efendi	1272	Cerrah		250
17	İbrahim Efendi	Teşrin-i sani 1294	Cerrah		250
18	Kigork Efendi	Teşrin-i sani 1294	Cerrah		250
	Toplam			1.328	38.200

Mabeynde görevli tabiblerin sayısı on birdir. Yukarıda incelenen ve Sultan Abdülhamid tarafından kabul gördüğü anlaşılan talimatname gereği bunlar arasında nöbetçi doktorlar ayrıca hizmet vermektedir. Tabloda da görülebileceği üzere Mavroyani Efendi’nin 15.000 kuruşluk maaşı, 1.328 kuruşluk da tayinat bedeli olmak üzere padişahın doktoru ve saray eczanesinin idarecisi sıfatıyla önemli bir geliri vardır. Sarayda görev yapan yedi cerrahtan biriye baş cerrah sıfatını taşımaktadır.

Aşağıdaki yer alan Tablo II’de de görülebileceği üzere, Saray eczanesinde altı eczacı görev yapmaktadır. Bunlardan biri baş eczacı olup, maaşı diğerlerine göre oldukça yüksektir.

⁴⁶ Gayr-ı müslimlere ait adlar Osmanlıca yazıldığından doğru okunması bir takım sıkıntılara yol açmaktadır. Bu sebeple emin olunamayanların yanına soru işareti ilave edilmiştir.

Tablo II: Eczacılar

	İsmi	Saraya giriş tarihi	Hizmet cinsi	Elbise bedeli (kuruş)	Maaşı (kuruş)
1	Yorgaki Efendi ⁴⁷	Mart 1261	Ser-eczacı	31	6.000
2	Bekir Efendi	Muharrem 1277	Eczacı-yı sani	31	1.700
3	Yasin Efendi	Muharrem 1277	Eczacı	31	1.700
4	Dimitraki Efendi	1272	Eczacı	31	800
5	Covani Efendi	Ağustos 1293	Eczacı	31	250
6	Liyon ? Efendi	1255	Müvezzi	31	700
	Toplam			186	11.150

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere saray eczanesinde çalışan eczacılara doktorlar ve cerrahlardan farklı olarak, ayrıca elbise parası ödenmektedir. Bu para muhtemelen elbise diktirme parası olarak tahsis edilmiş olmalıdır. Zira aynı yüzyılın ortalarına ait bir belgeden, saray eczanesinde görev yapan eczacılara kışlık kıyafet tahsisatı yapıldığını öğreniyoruz. Senede bir defa yapılan bu tahsisatta her bir eczacıya beşer arşın lacivert çuka, birer fes, birer çift perdâhtlı çizme, başlığı ile birlikte bir yağmurluk verilmekte ve otuzar kuruş da dikme parası tahsis edilmektedir.⁴⁸ Dolayısıyla yukarıdaki tablodaki elbise bedeli de muhtemelen diktirme parası olmalıdır ve bu sadece sarayda çalışan eczacılara ve aşağıda görüleceği üzere bir kısım hademeye yapılan bir tahsisattır.⁴⁹

Saray eczanesi personeli arasında me’ûrin-i sâire olarak ayrıca sınıflandırılan grup içindeyse aşağıdaki tabloda da yer aldığı üzere kırıkçı, dişçi, kasıkçı, ortopedist, kimyager, kapı çukadarı, katip ve et tayinatı tabibi yer almaktadır. Bunlar arasında yer alan Kimyager Bonkowski Efendi, Sultan Abdülhamid’in nüfuzlu kimyageridir ve kısa sürede paşalık makamına yükselecektir.⁵⁰

⁴⁷ Yorgaki Efendi, Sultan II. Abdülhamid tarafından baş eczacılığa tayin edilmiştir. Naşid Baylav, Yorgaki Efendi’nin hilekâr bir kişi olduğundan bahseder. Saray için yeni ve önemli bir ilaca ihtiyaç duyulduğunda bunun Beyoğlu ve İstanbul eczanelerinden tedarik edilerek Yıldız Eczanesi’nde başka bir şeye boşaltıldığını, ilacın orada yapılmış olduğunu göstermek için ise üzerine Mabeyn Eczanesi etiketi yapıştırıldığını anlatır: *Eczacılık Tarihi*, s. 182.

⁴⁸ BOA, HH.İ., nr. 1/35.

⁴⁹ BOA, HH.d., nr. 17044.

⁵⁰ Leh mültecilerinden bir kemancının oğlu olduğu belirtilen, Paris’te kimya öğrenimi gördükten sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne kimya muallimliğine tayin edilen, Dersaadet Eczacıyan Cemiyeti’nin kurucusu ve ilk başkanı Bonkowski Paşa’nın biyografisi ve çalışmaları için bkz. F. Günergun, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacısı Bonkowski Paşa (1841-1905)”, *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi (İstanbul, 17-19 Şubat 1988) Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s. 229-252 (metin), s. 263-266 (resimler).

Tablo III: Me’ûrin-i Sâire

	İsmi	Saraya giriş tarihi	Hizmet cinsi	Maaşı (kuruş)
1	Viklari? Efendi	Mart 1294	Tayinat-ı lahmiye tababetine memur	500
2	Ohan Ağa	1265	Kırıkçı başı	1.000
3	Edhem Efendi	Temmuz 1291	Katib	700
4	Bonkowski Efendi	Teşrin-i sani 1293	Kimyager	500
5	Mustafa Efendi	Teşrin-i Sani 1294	Kapuçukadarı	400
6	Şayım Efendi	1281	Dişçi	500
7	Rav ? Efendi	1289	Dişçi	500
8	Davroni ? Efendi	Teşrin-i sani 1293	Dişçi	500
9	Gregor Efendi	1276	Kasıkçı	700
10	Rosan Efendi	Teşrin-i sani 1293	Ortopedist	300
	Toplam			5.600

Saray eczanesinde görev yapan yedi hademe mevcuttur ve bunlar içinde Hüseyin Ağa baş hademe statüsündedir. Hademelerden üç tanesi elbise bedeli adı altında tayinât almaktadır.

Tablo IV: Saray Eczanesi Hademeleri

	İsmi	Saraya giriş tarihi	Hizmet cinsi	Elbise bedeli (kuruş)	Maaşı (kuruş)
1	Hüseyin Ağa	1279	Ser-hademe	31	300
2	Mustafa Ağa	1289	Hademe	15	200
3	Dimitri Ağa	Teşrin-i sani 1293	Hademe	15	200
4	Ahmed Ağa	Kanun-ı evvel 1294	Ser-etibba hademesi		200
5	Aleksi Ağa	Eylül 1294	Ser-etibba hademesi		200
6	Hasan Ağa	Teşrin-i evvel 1294	Hademe		150
7	Raşid Ağa	Teşrin-i evvel 1294	Eczane hademesi		200
	Toplam			61	1.450

Saray eczanesi personeli arasından bir kısmı Topkapı Sarayı’nda görevlidir. Bunlar toplam on kişidir. Tıbbî personel olarak üç tabib, dört cerrah ve bir eczacı vazife yapmaktadır ve emirleri altında iki hademe çalışır.

Aşağıda ayrı ayrı incelenen saray eczanesi personeline yine aynı deftere göre İstabl-ı Amire tabibliği adıyla yeni bir görevlendirilme yapılmış ve bu vazifeye 13 Kasım 1878’de Yorgaki Efendi 600 kuruş maaşla tayin edilmiştir. 18 Mart 1879’de Mavroyani Efendi’nin dışında “tâbib-i sâni-i hazret-i şehriyâri” sıfatıyla bir ikinci doktorun daha atandığı tespit edilmektedir.

Tablo V: Topkapı Sarayı'nda Çalışan Personel

	İsmi	Saraya giriş tarihi	Hizmet cinsi	Elbise bedeli	Maaşı
1	Nuri Bey	1287	Tabib		500
2	Abdünnur Bey	1290	Tabib		500
3	Arif Efendi	Teşrin-i sani 1293	Tabib		400
4	Mehmed Efendi	Teşrin-i sani 1293	Cerrah		200
5	Ali Efendi	1270	Cerrah		200
6	Şahnazar Ağa	1268	Cerrah		190
7	Emin Efendi	Teşrin-i evvel 1294	Cerrah		210
8	Miltiyadi Efendi	1269	Eczacı-yı evvel	31	1.000
9	İlaryon Ağa	Teşrin-i sani 1293	Eczacı hademesi	15	200
10	Mustafa Ağa	1276	Etibba Hademesi	15	150
	Toplam			61	3.550

Padişahın ikinci hususî doktoru unvanına sahip Mösyö Loni'ye, 7.500 kuruş maaş tahsis edilmiştir. 27 Eylül 1879 tarihindeyse Mabeyn-i Hümayûn doktorlarının başına bir müşavir ataması yapılmıştır. Bu göreve getirilen İngiliz Sefareti doktoru Mösyö Disko [Dickson] fahri olarak tayin edildiği için kendisine maaş ödenmez.⁵¹

Görüldüğü üzere Mavroyani Efendi göreve atandıktan sonra her ne kadar saray eczanesinin kadrosunu kırk iki kişiye düşürdüyse de, asrın sonlarına doğru bu kadro artış göstererek elli dört kişiye ulaşmıştır. Aslında bu sayı, Sultan Abdülaziz ve V. Murad dönemi saray eczanesinin personel sayısına paralellik gösterir. Ancak maaş ödemeleri hususunda aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Adı geçen iki padişah dönemlerinde maaş için yapılan ödemeler yaklaşık 29.000 kuruş civarındadır. Mavroyani'nin dönemine ait yukarıda teferruatıyla belirtilen elli dört eczane personeline ödenen toplam maaş miktarı ise 73.091 kuruştur. Bu miktar üzerinden aynı tarihlerde 18.700 kuruşluk bir tasarrufa gidilmiştir⁵². Adı geçen maaş miktarının içinde daha önceki iki padişah dönemi için de yukarıda işaret edilen saray eczanesinden emekli olmuş veya ölmüş tabib, cerrah veya eczacıların ailelerine ödenen maaşlar dâhildir. Bunların toplamı 2.812 kuruştur ve aynı tarihte toplam on aileye ödeme yapılmaktadır. Bu ailelerin adları, sarayda yapmış oldukları görevleriye aşağıdaki tabloda yer almaktadır.⁵³

⁵¹ BOA, *HH.d.*, nr. 17044, s. 4.

⁵² Gösterilen yer.

⁵³ BOA, *HH.d.*, nr. 17044, s. 3.

Tablo VI: Saray Eczanesi Mütekaidin Listesi

	İsmi	Hizmet cinsi	Maaşı (kuruş)
1	Deroni? Familyası	Tabib	533
2	Hacı Tevfik Bey Familyası	Tabib	291
3	Mehmed Bey Zevcesi	Tabib	166
4	Mehmed Efendi Zevcesi	Eczacı	166
5	Volasbos? Familyası	Tabib	500
6	Kiryako Kızı	Kancı	291
7	Liyon Rav? Familyası	Dişçi	333
8	Yakut Familyası	Dişçi	166
9	Aziz Bey Zevcesi	Tabib	200
10	Ahmed Efendi Zevcesi	Eczacı	166
	Toplam		2.812

Netice itibariyle, ondokuzuncu asrın ortasından itibaren, batı tarzı tıp kurumlarının oluşturulması sonucunda hekimbaşılık kurumunun yetki ve görevlerinde kısıtlamaya gidilmiş ve padişahın hekimi, sarayın sağlık merkezi konumundaki eczanesinin idarecisi haline gelmiştir. Dolayısıyla asrın ikinci yarısından itibaren saray eczanesi; ser-tabib-i şehriyarî olarak adlandırılan saray başhekiminin yönetiminde tabipler, cerrahlar, eczacılar ve onların yardımcılarının oluşturduğu, başta padişah olmak üzere, harem, mabeyn ve bendegâna tıbbî hizmet veren bir sağlık birimidir. Bu araştırma ulaşılan arşiv belgelerinin ışığında ortaya çıkan bir başlangıç çalışması niteliğindedir ve kuşkusuz saray eczanesine dair bundan sonra yapılacak daha tafsilatlı çalışmalara yol gösterici olacaktır.

Ek. Ser tabib-i Şehriyârî Mavroyani Paşa tarafından hazırlanan ve Saray Eczanesi'ne bağlı olarak görev yapan doktor, cerrah, eczacı ve diğer personelin vazifelerini düzenleyen 31 Ekim 1876 tarihli talimat.

Eczahâne-i Hümayûn'un Tensik ve Tanzîmi Zımında Ta'limât

Evvelâ: Etibbâ ikiye münkasım olup birinci kısmı sarây-ı hümayûn-ı şâhâne için fevkalâde konsultolarda bulunacaktır. Kısım-ı diğeri dahi nöbetçi etibbâdan ibârettir.

Sâniyen: İş bu birinci kısım Avrupa akademi ve darülfünûn etibbâsından mu'allim ve meşhûr doktor veya Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'den mahrec bulunanlardan olacaktır.

Sâlisen: Birinci kısım doktorânın sarây-ı hümayûn-ı mülûkâneye me'mûriyetleri mutlâka irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhiye mütevakkıfdır.

Rabi'an: Nöbetçi etibbâdan olup da sarây-ı hümayûnda mütemâdiyen otuz seneden mütecâviz bilâ-kusur îfâ-yı hüsn-i hizmet etmiş olanlar birinci kısımdan olan konsultoya kabule şâyân kılınacaktır.

Hamisen: Nöbetçi etibbâdan ikişer neferi gündüz sâ'at dokuzda gelerek ferdâsı günü sâ'at dokuza kadar yani yirmi dört saat zarfında eczahâne-i mezkûrda nöbette bulunarak îfâ-yı vezâ'if ile beraber diğer refikleri gelmedikçe mahal-i nöbetlerinden bırakıp gidemeyeceklerdir.

Sadis: Nöbetçi etibbânın hizmetleri mâbeyn ve harem-i hümayûn ve dâ'ire-i şâhâne ile bendegâna münhasırdır.

Sâbi'an : Saray-ı hümayûnda nöbetçi etibbânın mu'âyene ettiği hastagânın emrâzı hâdisesini bi'l-etrâf teşhîs ve mu'âmele-i tedâviyyesini îfâ ettiksen sonra protokol ta'bîr olunur deftere mu'âyene eden nöbetçi doktor tarafından emrâz-ı mezkûrenin nev' ve derecâtı tamâmıyla kayd ve tahrîr edilecektir.

Saray-ı hümayûn hastagânından olup da hastalığı ağır derecede olur ise mu'âyesini icrâ eden nöbetçi doktor emrâzını dahi kezalik defter-i mahsûsuna kayd ettikten sonra müşâhede ettiği hâlâtı ser tabâbete beyân ve îfâde edecektir.

Saminen: Berren ve bahren mesâfe-i ba'îdeye vizitesi lâzım gelen etibbâya viziteye davet eden kimesne tarafından bargir veya araba veyahud kayık tedarik ve ihzâr ile ba'dehû 'azimet edecektir.

Tasi'an: Eczahâne-i mezkûra me'mûr kasıkçı ve kehhâl ve ortopedist ve dişçinin nihâyet haftada üç def'a mahall-i me'mûriyetlerinde bulunmaları îcâb-ı hâl ve maslahattan olup bunların ol sûretle öğle vakti gelip iki sa'ât kadar beklemeleri ve bundan başka her ne vakit saray-ı hümayûndan talep olundukları halde eczahânede hazır bulunmaları meşrûttur.

Aşiren: Eczâhane-i mezkûra ba'demâ nasb olunacak eczâcî ve cerrâh Mekteb-i Tıbbiyye-i şâhânedan mahrec olarak şehâdetnâme-yi hâ'iz olmadıkça kabul olunmayacağı misillü eczahane-i mezkûrun etibbâ ve me'mûriyyet-i sâ'iresinden münhâl yer olmadıkça ve lüzûm-ı kavi görünmedikçe kangi taraftan iltimâs olunursa olunsun ber vechile kabûl olunmayacaktır.

Eczâhâne-i hümayûn me'mûrları iş bu ta'limâtın hâricinde hâl ve hareketde buldukları halde mes'ûl tutularak ser tabîb-i hazret-i şehriyârî tarafından îcâbı icrâ kılınacaktır. 12 Şevval 1293

Bende
Ser Tabîb-i Hazret-i Şehriyârî

The organisation and administration of the Ottoman court pharmacy in the second half of the 19th century

The present study aims to enlighten the organisation and administration of the pharmacy of the Ottoman Palace in the last quarter of the 19th century. Managed by the Sultan's chief physician (*Sertabib-i şehriyârî*), the court pharmacy (*Eczâhâne-i hümayûn*) underwent a reorganisation during the early years of Sultan Abdulhamid II's reign and was endowed with new cadres. A regulation issued for this purpose exposes the requirements of the personnel to be appointed and their duties. The analysis of this regulation will hopefully contribute to our present knowledge on the functioning of the pharmacy and the services it provided.

Key words: Ottoman court pharmacy, Topkapı Sarayı, Yıldız Palace, Mavrogeny Pasha, II. Abdulhamid, court physicians, history of pharmacy, history of medicine.

Osmanlı saray eczanesinin teşkilât ve idaresi (XIX. yüzyılın ikinci yarısında)

Çalışmada Hekimbaşılığın görev alanının padişah doktorluğu ve saray eczaneleri idareciliği ile sınırlandırılması sürecinden başlanarak, saray eczanesinin (*Eczâhâne-i hümayûn*) idare ve teşkilatı, bugüne kadar incelenmemiş Osmanlı arşiv belgeleri ışığında ortaya konulmuştur. Saray eczanesi hakkında düzenlenmiş orijinal bir talimatnameden faydalanmak suretiyle, burada görevli doktor ve cerrahların atanma şartları ve yükümlü oldukları vazifeler belirlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Osmanlı saray eczanesi, Topkapı Sarayı, Yıldız Sarayı, Mavroyani Paşa, II. Abdülhamid, hekimbaşı, saray hekimliği, eczacılık tarihi, tüp tarihi.